

El riure a l'edat mitjana (i 2): de l'esclat a la contenció

JORDI CLAPÉS TERUEL

Estudiar la rialla en un dels períodes més foscos de la història, amb tots els esdeveniments traumàtics que es van produir des de la caiguda de Constantinoble fins a l'any 1500, ens pot fer creure que la gent devia ser abnegada, pessimista i molt supersticiosa. Certament, durant aquest període va créixer la devoció a la fe. Però, com veurem, el riure també era un afer públic. En aquella època, malgrat tot, la rialla tenia un caràcter col·lectiu que es perdé passat el segle XVI.

Antecedents de la rialla "popular"

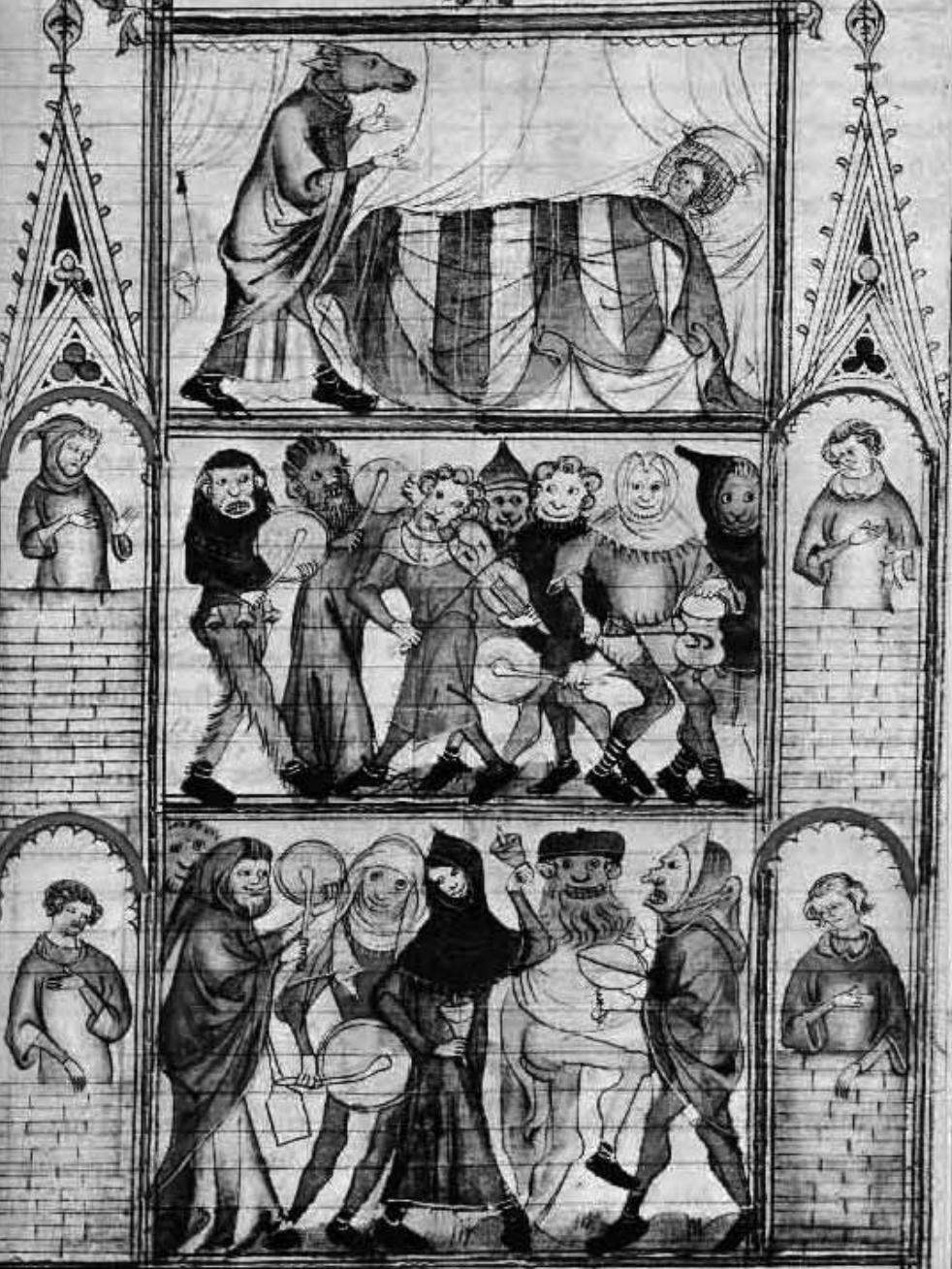
Les celebracions de l'inici de la verema a l'antiga Grècia van propiciar la celebració de festes en honor a Dionís, déu del vi i de l'alegria. Els grecs anomenaven aquestes festes *Theódomai*, que ha derivat en la paraula "teatre" i que significa "ser espectador" i "veure" (amb ve baixa). Per als camperols, aquestes celebracions eren sinònim de cantar, ballar, riure i fer gresca. Posteriorment van evolucionar en una festa religiosa en la qual libaven vi dolç i s'afartaven amb les ofrenes que feien a Dionís per, un cop beguts i farts, campar sobre els carros amb els quals havien portat el raïm a la premsa tot fent barrila, vestint-se amb pells d'animals i posant-se al cap pàmpols, heures o fullam (no us recorda la rua de Carnestoltes?). Llavors s'aturaven en un entarimat i cantaven i ballaven una composició poètica, el ditirambe, escenificació que va derivar en la tragèdia i la comèdia gregues. Val a dir que a les comèdies es representava el ridícul amb intenció alligçonadora. En un principi les representacions dramàtiques (la paraula grega *drama* significa "acció") foren, tant a Grècia com a Roma i a l'edat mitjana, festes religioses. I entre els diferents drames d'una representació s'hi encabien peces satíriques per divertir el públic, com el drama satíric que encapçalava la tetralogia lliure. Tothom hi tenia cabuda, en aquestes celebracions: els espectadors al teatre i els fidels al temple. I eren de franc, ja que els rics tenien l'obligació de fer-se càrrec de les despeses.

Però les invasions dels bàrbars també van afectar la continuïtat de les representacions teatrals. Els déus, els herois i els mites van ser rellevats de l'escena pels personatges de la comèdia. Al llarg de l'edat mitjana van sobreviure comèdies profanes que reflectien els costums i

Figura 1
La Kermesse
d'Hobboken de Pieter
Bruegel, c. 1560

la vida social i en les quals el desvergonyiment de la forma, la vulgaritat dels assumptes i el grotesc de les figures eren com una mena de caricatura venjativa del patriciat, com les cançons obscenes i les sàtires polítiques del *Stultiloqui* i de les *Obscenæ jocationes* que recitaven i cantaven els bufons a França entre els segles VIII i IX. Els còmics van aixecar les seves tendes on podien i van substituir així els teatres que estaven en ruïnes, representant farses que evolucionaven amb les aportacions dels pobles invasors. S'arribà a l'extrem que el rei visigot Sisebut, a principis del segle VII, va queixar-se al bisbe de Barcelona per certs espectacles i pel fet que els eclesiàstics fessin d'empresaris dels jocs teatrals. Segurament a Sisebut, home culte i d'una moral infrangible, el molestava el to llicencios i obscè de les peces que es representaven, així com el fet que els clergues també hi prenguessin part. Si bé aquest teatre profà, anterior al teatre anomenat religiós, va seguir actuant al marge d'aquest darrer, amb el temps el va influir de manera molt rellevant. I és que l'Església, incapaç de suprimir els costums populars, les festes, les creences i les supersticions per la influència tan arrelada que tenien sobre el poble, va optar per incorporar-les en les seves funcions litúrgiques, estimulants així l'assistència del poble al temple, allunyant-lo dels divertiments profans i facilitant alhora la comprensió de les funcions religioses. Així, cap el

Figura 2
Charivari (Esquellotada),
miniatura del *Roman de Fauvel*
de Gervais du Bus, c.1330

segle XI, el teatre religiós no tenia res a envejar al teatre profà.

La festa: del bosc a l'església

El concepte de "festa" (que ve de *festum*, "celebració") va lligat al temps en què no es treballa. És un període de llibertat per als que hi participen, un ritual en què, després del caos, es regenera la identitat de la comunitat. El més sorprenent de les festes és que, malgrat els excessos i el desordre, el dia després tothom torna cap a casa disposat a acceptar l'ordre imposat, els mateixos governants i les mateixes lleis inflexibles que els estrenyien abans de l'exaltació. Així, paral·lelament a l'evolució de les representacions teatrals, els camperols tenien uns quants esdeveniments per celebrar

al cap de l'any. El vincle amb els cicles naturals n'afavoria la celebració puntual i, malgrat que es transmetés per tradició oral, van perviure al llarg dels anys. Les nostres danses tradicionals, algunes de les quals encara es ballen, en són un bon exemple. Els camperols celebraven tiberis i àpats a les clarianes del bosc i, amb el temps, van passar a celebrar-los al cementiri. Actualment ens pot sorprendre aquest costum, però cal considerar que en aquella època (anterior a la de les grans epidèmies) la gent creia que quan l'ànima havia abandonat el cos, aquest es convertia en despulles sense importància. Cas a part eren els cossos dels sants i dels màrtirs, que es consideraven relíquies.

Com ja vaig dir a l'article anterior, l'home medieval tenia més por de la condemnaió que de la pròpia mort. És per tot això que, a partir del segle VIII, el cementiri es configura com una plaça situada davant del temple, al bell mig de la vida pública. A partir del segle XI aquest espai s'utilitza fins i tot com a mercat i esdevé la peça central de l'urbanisme medieval, fins al punt que es converteix en l'equivalent de l'antic fòrum, idoni també per commemorar-hi festes litúrgiques, organitzar tiberis o ballar. I fou aleshores quan, paradoxalment, les mascarades i les festes humorístiques que se celebraven a les portes dels temples es van traslladar al seu interior. Celebrar mascarades i festes humorístiques dins de l'església? Ho heu llegit bé, no és cap error. Cal tenir present que l'església, a més de ser un lloc de devoció, en aquella època feia la funció de casa comunal, oberta a tots els estaments, on convergien les aspiracions i les necessitats dels fidels, ja fos a nivell espiritual, afectiu, d'instrucció o de gaudi, amb celebracions més o menys eixelebrades. I us preguntareu, per què? Doncs, com s'ha dit, per atraure un públic nombrós. Un exemple d'aquestes representacions el tenim en Els Pastorets, dels quals encara podem gaudir per Nadal.

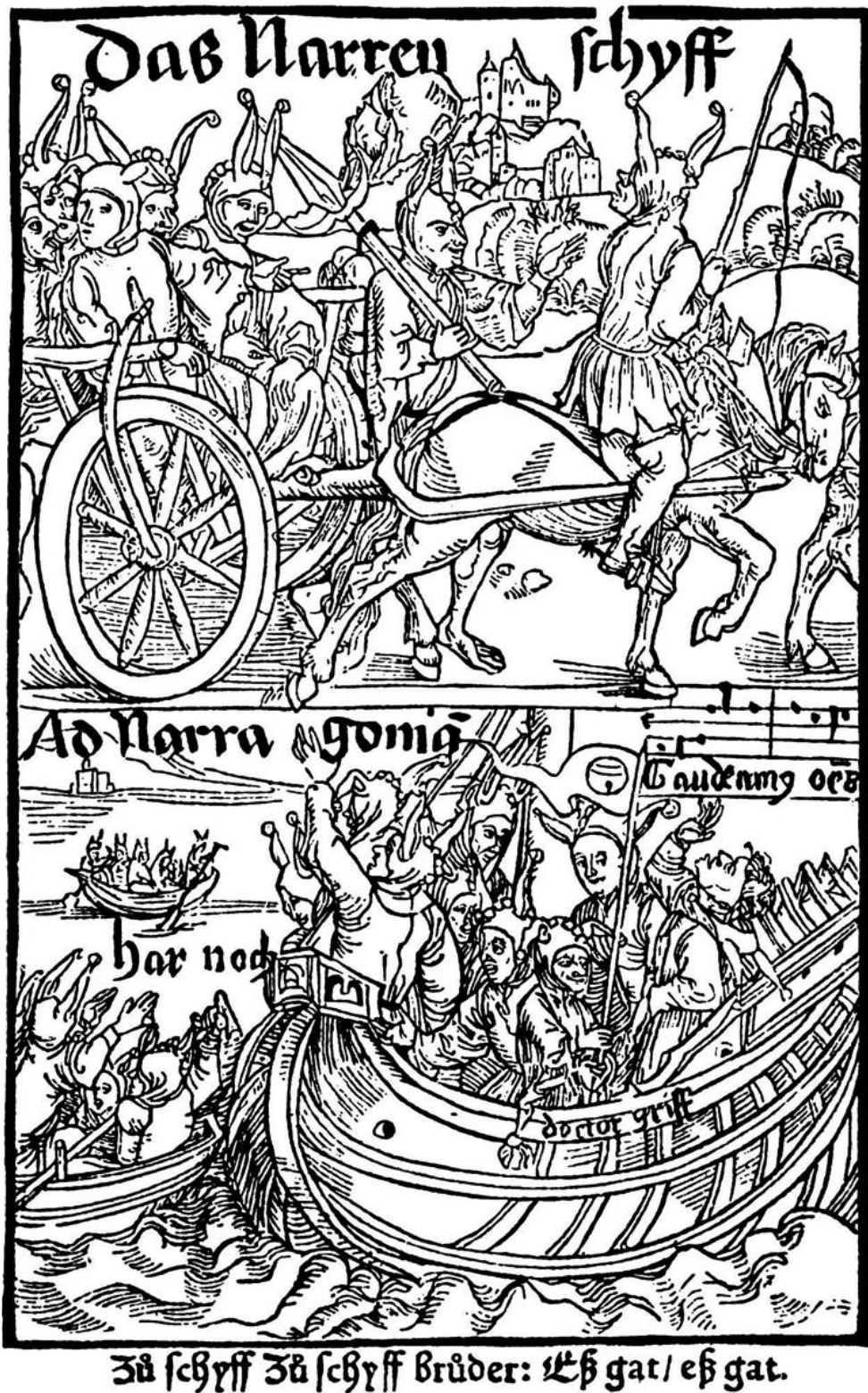
La riulla ha estat sempre associada a la follia. A l'edat mitjana consideraven que els bojos estaven posseïts per un esperit sobrenatural, i que tant podien mostrar-se simples i francs com, tot d'una, negatius i violents. Si bé aleshores els folls els deixaven campar lliurement, eren víctimes de burles i bromes, i es convertien en objecte de moltes diversions medievals. Hereves de les bacanals gregues i de les saturnals de Roma, des de finals del segle XII la gent de l'edat mitjana celebrava les anomenades "Festes dels bojos" a dins de l'església. Com que fins i tot el mateix Sant Agustí va dir que «fer el boig una vegada a l'any és tolerable», se celebraven pantomimes en què una persona assenyada es disfressava de

folli i assumia les dignitats del poder civil dictant, per un dia, la llei. Sense data fixa al calendari, se celebrava entre Nadal i principis d'any: per Carnestoltes, el dia dels Innocents, Sant Esteve o el diumenge de Pasqua. Segons explica l'autor rus Mikhaïl Bakhtin (1895-1975), en aquesta època el riure té un cert caràcter subversiu. Ho descriu en el seu estudi sobre el carnaval *François Rabelais i la cultura popular al Renaixement* (1965): «[El riure medieval] construeix el seu propi món enfront del món oficial, la seva pròpia església contraposada a l'església oficial, el seu propi estat per oposició a l'estat oficial. El riure celebra les seves misses, fa professió de la seva fe, casa i enterra, escriu els seus epitafis, i elegeix reis i bisbes. Àdhuc la paròdia medieval més insignificant és sempre part integrant de l'edifici del món còmic». *L'esquellotada* n'era un bon exemple, ja que servia per no deixar cap pecat sense càstig. Aquest costum permetia fer justícia en aquelles faltes que no sancionava la llei, organitzant sorolloses rues que tenien com a parada obligada el domicili de l'inculpat.

Com s'ha dit, aquestes festes se celebraven dins de les esglésies i de les catedrals en escenaris rudimentaris. Però sembla que amb el temps la cosa va sortir de mare. Com quan, després de cantar escarnots fent veure que llegien llibres sagrats posats de cap per avall i de tirar-se figures dins del temple, la gresca podia acabar amb una guerra de fems que uns quants encoratjaven des de dalt d'un carro que n'era ple, mentre es passejaven per tot el poble. La incapacitat de l'Església per controlar aquestes expansions festives va provocar que un temps després, entre els segles XII i XIII, prohibís els balls, les festes humorístiques i els sermons còmics als temples i als cementiris, castigant-ho amb l'excomunió. Per tal d'impedir-ne la celebració al cementiri, es van començar a plantar làpides i creus a sobre de les tombes. Però a partir de la segona meitat del segle XII les festes ocupen el carrer i, organitzades per incipients confraries gremials, guanyen vitalitat, fama i prestigi. Les ciutats passen a convertir-se en el centre de la vida festiva d'un territori, i són l'escenari ideal per a la diversió ja que ofereix espectacles sumptuosos i grans concentracions de gent. Evidentment, d'aquestes celebracions se'n beneficiava molt el comerç local. I això fa que, a partir del segle XIV, la burgesia comparteixi amb l'Església el control d'aquestes celebracions.

El crepuscle de la vitalitat humorística

Si a l'edat mitjana, el folli i el pobre eren *pelegrins de Déu*, Michael Foucault situa a la segona meitat del segle XIV, després de la gran epidèmia de

la pesta negra, el moment a partir del qual se'ls acusa de per torbar la pau pública. Una ofensiva coincident en el temps i l'espai amb la condemna progressiva de les celebracions i de l'optimisme vitalista del Carnaval medieval. A finals del segle XV van apareixent les primeres representacions plàstiques de la vitalitat humorística de l'home medieval en certes zones de permissivitat, com les *drôleries* i els *grotesques* que el mateix Durero va dibuixar als marges del llibre d'oracions de

Figura 3
Portada del llibre
Das Narrenschiff
de Sebastià Brant (1494)
il·lustrat per Durero

Figura 4

Misericòrdia del cadirat del cor de la Seu de Barcelona, 1394-1399. Imatge extreta de *Història de l'art català, vol. III, Edicions 62, Barcelona, 1984.*

l'emperador Maximilià, o les misericòrdies¹ dels cadirats del cor d'alguns temples, indrets en què l'artista tenia plena llibertat per deixar volar la imaginació, per crear humorades indecoroses o, simplement, per representar el que li venia de gust.

A mitjan segle XV s'inventa la impremta, i l'any 1494 apareix el llibre *Das Narren Schiff* (*La nau dels bojos*) de Sebastià Brant, inspirada en el vell *Fastnachtspiel* (literalment *Espectacle prequeresmal*) que se celebrava a Alemanya el dimarts de Carnaval, i que en certa manera va revifar. Baroja va escriure: «Germana en intenció de *Les danses de la Mort*, així com aquestes volien demostrar la igualtat dels homes davant el funest esquelet amb la seva falç i el seu rellotge de sorra, *La nau dels Bojos* volia demostrar la universalitat de la tonteria i de l'estultícia humana i el regnat absolut de la Dama Follia». A *La nau dels Bojos*, el Carnaval (o "carro naval", símbol de la gran follia dels mortals) era el vaixell de la Humanitat que marxa pel tempestuós mar de la vida, i en el qual s'encabeixen els disbarats més grans. El viatge comença el dia en què tots els alienats del país de *la Cucanya*, un indret on regna la festa i l'alegria, són carregats en una nau que els ha de portar a *Narragonien*, el país dels bojos. En aquest insòlit vaixell hi pugen membres de tots els estaments socials: clergues, camperols, comerciants, nobles, estudiants, etc. Cada capítol del llibre de Brant és la caricatura d'un determinat vici, personificat pels diferents passatgers: el foll de l'avarícia, el foll de la discòrdia o el foll dels llibres (que, de fet, és la caricatura del propi autor).

¹ Misericòrdia: suport col·locat sota les cadires abatibles en el que es podien repenjar els monjos quan havien d'estar molta estona dempeus a l'ofici.

Però aquesta obra, reflex literari de l'humorisme medieval, té un cert aire de testament pòstum. A principis del segle XVI es comença a anar de la *fiesta popular*, capitalitzada per la comunitat, a la *fiesta oficial*, organitzada pels estaments dominants. A partir d'aleshores queda regulat de què i on es pot riure. La celebració comunitària en què la disfressa i la màscara fa que tots siguin iguals es transforma en una festivitats en què cada estament apareix separat, i en què les classes populars són relegades a fer només d'espectadores. Durant els segles XVI i XVII, el riure de la cultura oral del carnestoltes i de les festes de bojos és reabsorbit per la cultura literària. Ara el riure passa a ser un patrimoni privat, domèstic. Shakespeare, Rabelais o Cervantes conformen l'entrada del riure en el teatre tancat i literari, alhora que desapareix de la via pública. Ja hi ha qui signa les ocurrencies. I ja hi ha qui, a partir d'ara, pot ser perseguit si es passa de voltes.

A l'inici d'aquest estudi ens preguntàvem: es va extingir la riulla durant aquesta etapa de "foscor"? Com hem vist, d'ençà que al segle VIII va acabar el període de més convulsions bèl·liques, les manifestacions festives i humorístiques van progressar, anant a parar fins i tot a l'interior de les esglésies. En el segle XIII se les fa fora i es desplacen al carrer, essent recloses en els teatres quatre cents anys més tard. Si considerem les celebracions de què tenim constància, podem afirmar que aquest fou el període històric en què la riulla va emergir i va contagiar tothom. Ja ho podeu anar escampant: «L'edat mitjana fou una etapa de llum i de resplendor». Com volia demostrar.

Fonts consultades

Brant, Sebastián, *La nave de los necios*, edició a càrrec d'Antonio Regales Serna, Ediciones Akal, Madrid, 2011.

Bremmer, Jan, et al., *Una historia cultural del humor*, Ediciones sequitur, Madrid, 1999.

Curet, Francesc, *Història del teatre català*, Editorial Aedos, Barcelona, 1967.

Ferran Torras, J., *Historia del teatro*, Ediciones "Arte y Cinematografía", Barcelona, 1929.

Theros, Xavier, *Burla, escarnio y otras diversiones. Historia del humor en la Edad Media*, Ediciones de la Tempestad, Barcelona, 2004.